

Universitatea Babeș Bolyai Cluj Napoca

REZUMAT

PROBLEMA LIBERTĂȚII LA PLOTIN

Teză de doctorat în filosofie

Coordonator: Prof. univ. dr. Vasile Muscă

Doctorand: Livia Bud

Cluj Napoca

2012

Obiectul lucrării noastre îl constituie problema libertății în filosofia plotiniană. Plotin acordă o atenție și o importanță deosebită acestei teme. Cu toate acestea, ea nu s-a bucurat de un interes deosebit în exegeza culturii române. Avem pe de o parte, lucrări care prezintă în manieră sintetică filosofia lui Plotin, și în care aspecte legate de această temă sunt trecute foarte pe scurt în revistă. În acest sens, amintim prima lucrare dedicată integral filosofiei plotiniene, monografia lui Grigore Tăușan, *Filosofia lui Plotin*, care atinge unele aspecte legate de libertatea sufletului, atunci când prezintă raportul acestuia cu cele trei principii. Pe de altă parte, avem lucrări care tratează în mod specific aspecte legate de tema libertății. Dintre acestea, amintim lucrarea lui Vasile Muscă, *Plotin și filosofia salvării*. Intenția acestui text nu este aceea de a oferi un demers de analiză a termenilor în care această temă este discutată de către Plotin, ci de a stabili contextul social-istoric în care apare interesul pentru această temă. O altă lucrare pe care dorim să o amintim este cea a lui Cristian Bădiliță, *Simplitatea privirii sau Despre dimensiunea mistică a filozofiei*. Aceasta stabilește cadrele platoniciene ale conceptului plotinian de contemplație, concept de referință în cadrul discuției despre libertate.

Lipsind un demers analitic al termenilor în care problema libertății este discutată, apariția târzie a traducerilor românești a *Enneadelor*, însoțite de un aparat critic extraordinar, și însoțite de textul grec, îl face totuși posibil. Lucrarea noastră își propune tocmai realizarea unui astfel de demers.

Dacă studiile din cadrul culturii române ne sunt de folos mai mult în fixarea cadrelor problemei, cele din exegeza internațională ne ajută în stabilirea și definierea termenilor acesteia. Astfel, studiul al cărei mize a fost preluat și în cadrul lucrării noastre este cel al lui Erik Eliasson, *The Notion of 'That Which Depends On Us' in Plotinus and Its Background*. Acesta afirmă că noțiunile esențiale care alcătuiesc vocabularul libertății nu trebuie asumate apriori ca sinonime, ci ele trebuie distinse. Totuși, demersul acestuia are în vedere doar analiza noțiunii *to eph' hēmin*. În ceea ce ne privește, pentru a putea explicita distincțiile, am analizat și celelalte noțiuni. Este vorba, în mod esențial, despre *hekousios*, *hē proairesis*, *to autexousion* și *to eleutheron*. Și bineînțeles, cele care intră în definiția acestora, sau cele în raport cu care ele sunt definite. În realizarea acestei analize ne-am raportat la texte care tratează în mod specific despre libertate. Dintre acestea amintim: Paul Henry, *La liberté chez Plotin*; Remes Pauliina, *Plotinus's Ethics of Disinterested Interest*; Ousager Asger, *Plotinus On Selfhood, Freedom and Politics*; Christoph

Horn, *The Concept of Will in Plotinus*; George Leroux, *Human freedom in the thought of Plotinus și Plotin. Plotin. Traité sur la liberté et la volonté de l'Un [Enneade VI, 8 (39)]*. De asemenea, și la texte care nu se ocupă direct de această temă, dar în care i se acordă un anumit spațiu. Dintre acestea, îl amintim pe cel al lui Andolfo Matteo, *L'ipostasi della "Psyche" in Plotino. Struttura e fondamenti*.

Metoda pe care o folosim în realizarea demersului nostru este cea analitico-sintetică. Presupoziția pe care o are la bază metoda noastră este aceea că textul *Enneadelor* este un text unitar. În consecință, înțelegerea fiecărui tratat sau text, va ține cont de restul tratatelor, și de fiecare dată când vom încerca să construim un sens ne vom raporta la întregul text.

Lucrarea este structurată în trei mari capitole. Primul capitol, intitulat "Scurtă prezentare a metafizicii plotiniene", schițează în linii mari metafizica lui Plotin. Cel de-al doilea, numit "Elemente ale concepției lui Plotin despre suflet", detaliază aspecte de antropologie și etică, importante în cadrul discuției despre libertatea umană. În sfârșit, cel de-al treilea capitol, numit "Încercare de interpretare a libertății la Plotin", este dedicat analizei temei libertății circumscrisă printr-o terminologie bine determinată.

Din cadrul lexicului libertății fac parte termenii: *eleutheros/liber, to autexousion/autodeterminare, to eph' hemin/to ep' autô/ceea ce stă în puterea noastră/faptul de a avea ceva în putere, hê proairesis/alegere/dispoziție, hê boulesis/voință, hekousios/voluntar, autarkeia/autarhie, heimarmene/destin, pronoia/providență, hê anankê/necesitate, hê tuchê/întâmplare*.

Primul capitol, "Scurtă prezentare a metafizicii plotiniene", este împărțit în cinci părți. În prima parte, "Ierarhia și procesia", arătăm felul în care Plotin gândește structura realului. Acesta este structurat în mod ierarhic și derivă dintr-un singur principiu. În acest context argumentăm de ce filosofia lui Plotin poate fi numită una monistă, contrar ezitărilor lui Giovanni Reale. Arătăm apoi, că numărul principiilor prime care stau la baza întregii realități trebuie limitat la trei, împotriva interpretării lui A. H. Armstrong care afirmă că Plotin le multiplică fără să vrea. În acest fel, interpretarea noastră vine în continuarea celei a lui Matteo Andolfo. Pentru înțelegerea adecvată a ideilor plotiniene punctate în acest subcapitol explicităm câțiva termeni de bază. Printre aceștia sunt cei de ipostază, procesie, transcendență.

În subcapitolul următor, ”Transcendența și inefabilitatea primului principiu”, arătăm că primul principiu (Unul) coincide cu transcendența absolută. Ne distanțăm de interpretările care afirmă că filosofia lui Plotin este una panteistă. Subliniem faptul că scopul discursului despre primul principiu este acela de a indica transcendența și nu de a o numi. De asemenea, arătăm felul în care discursul negativ despre primul principiu este complementar celui pozitiv. Termenii de referință explicați în acest subcapitol sunt cei de transcendență, suprainteligență și putere.

Subcapitolul al treilea, ”Ipostaza Inteligenței”, tratează despre cel de-al doilea principiu, numit Intelect sau Inteligență/*Nous*. Mai întâi arătăm că este vorba despre autogenerarea acestuia din Unu. Apoi analizăm momentele atemporale ale acestei generări. Explicităm apoi, aspectele și caracteristicile de bază ale acestui principiu. Punctăm de asemenea, un aspect important pentru tema noastră, și anume conotația negativă a multiplicității ca și cădere din primul principiu.

În subcapitolul următor, numit ”Ipostaza sufletului și ierarhia sufletelor”, avem în vedere cel de-al treilea principiu al realității, și anume sufletul. Mai întâi urmărim momentele atemporale ale generării acestei ipostaze, similare celei observate în cazul celui de-al doilea principiu. Apoi, distingem sufletul considerat ipostază și principiu, de celelalte suflete din cadrul ierarhiei sufletelor. Explicităm această ierarhie a sufletelor și analizăm facultățile corespunzătoare fiecărui suflet. Analizând și detaliind aspectele esențiale și specifice ale sufletului, subliniem faptul că una din caracteristicile cele mai importante ale acestui principiu o constituie aceea că este o realitate intermediară între inteligibil și sensibil.

În sfârșit, ultimul subcapitol, numit ”Universul sensibil – imagine a universului inteligibil”, este împărțit în două părți. Respectiv, ”Providența, logosul universal și unitatea universului sensibil”, și ”Aspecte inferioare ale universului sensibil: materia, răul și devenirea”. Întregul subcapitol are la bază asumarea ideii că universul sensibil este imaginea cea mai adecvată a celui inteligibil, el fiind produsul unui suflet perfect. În prima parte a acestui subcapitol analizăm tratatele *Despre providență I și II*, încercând să reconstruim o teorie unitară în legătură cu acest subiect. Studiul exegetic de referință pe care se bazează analiza noastră este cel al lui Chiara Russi. În urma analizei textuale ajungem la următoarea schemă: providența superioară, situată în inteligibilul pur, împreună cu cea derivată din ea și circumscrisă prin cei doi *logoi* (de legătură și productiv), dau naștere providenței universale care cuprinde întregul univers. În partea a doua a acestui subcapitol, analizăm discursul plotinian despre materia

sensibilă, despre rău și devenire. Arătăm că materia este produsul sufletului care coincide cu natura/*physis*. Subliniem de asemenea, faptul că nu avem de-a face cu dualism metafizic, și că dualismul existent în cadrul universului sensibil este adus la unitate. Arătăm că Plotin folosește atât discursul negativ, cât și cel pozitiv atunci când discută despre materie, la fel ca în cazul primului principiu. Explicităm apoi, conotarea negativă a materiei, faptul că ea coincide cu răul absolut și că stă la baza devenirii. Subliniem, de asemenea, faptul că răul nu este substanțial, ci relativ la bine, fiind lipsa binelui. Este rău tot ceea ce este afectat de negativitatea materiei. În primul rând, corpul și apoi sufletul în măsura în care este viciat. În final arătăm că răul din cadrul universului sensibil este reglementat prin ordinea și armonia asigurată de providență.

Al doilea capitol, "Elemente ale concepției lui Plotin despre suflet", cuprinde trei părți. În prima parte, intitulată "Diferitele părți și facultăți ale sufletului individual uman", ne ocupăm în mod specific de sufletul omului, analizând facultățile acestuia (vegetativă, senzitivă, facultatea gândirii discursive, facultatea imaginației și facultatea gândirii intuitive). Pentru aceasta ne folosim de analiza minuțioasă a lui Matteo Andolfo. Subliniem faptul că, pe lângă aceste facultăți, mai există o 'parte' a sufletului care corespunde simplității absolute a Unului. Și că aceasta nu este o facultate propriu-zisă și nici o parte a sufletului, ci este indicată mai degrabă ca centru al acestuia și unitate paradigmatică a celorlalte facultăți. Arătăm faptul că adevărul nostru eu este identificat cu *nousul* și cu simplitatea care corespunde celei a primului principiu.

Cea de-a doua parte a acestui capitol este intitulată "Coborârea și ascensiunea sufletului" și este împărțită la rândul ei, în două: "Dubla conotare a coborârii sufletelor", și "Ascensiunea și uniunea sufletului cu Unul". În prima secțiune analizez dubla conotare, respectiv pozitivă și negativă, a coborârii sufletelor, explicitând condițiile în care se aplică fiecare dintre ele. Conotarea negativă este legată de faptul că sufletul încetează să își folosească facultățile superioare, încetează să contemple inteligibilul. Iar conotarea pozitivă este legată de faptul că sufletele înfrumusețează universul sensibil. Arătăm de asemenea, faptul că afirmarea coborârii ca voluntară și involuntară ține tot de această dublă conotare a ei. În cea de-a doua secțiune, ne ocupăm de ascensiunea sufletului. Tratăm în mod special despre uniunea sufletului cu primul principiu, urmând ca celelalte trepte ale ascensiunii să le tratăm în subcapitolul următor. În ceea ce privește uniunea sufletului cu Unul, interpretarea noastră înclină mai mult spre direcția care afirmă transcendența Unului în raport cu sufletul. Explicităm și analizăm condițiile în care are loc această uniune. Apoi, subliniem faptul că ea poate fi doar indicată, și nu descrisă în termeni

propriu. Arătăm că privirea neinteligibilă a sufletului, prin care este indicată uniunea, trebuie văzută în relație cu *nousul* sufletului individual, chiar dacă ele sunt diferite și separate. Existența acestei relații o folosim ca argument pentru afirmarea transcendenței Unului.

În cea de-a treia parte a capitolului, intitulată "Clasificarea virtuților", am analizat teoria plotiniană a virtuților. Am arătat că acestea se împart în trei categorii, virtuțile civice, cele purificatoare și virtutea contemplativă. Dintre acestea, ultima este afirmată ca fiind cea superioară. Am arătat faptul că virtutea contemplativă coincide cu forma pe care sufletul discursiv o dobândește o dată îndreptat spre *nous* și format de el. De asemenea, că inteligibilul este afirmat ca model al virtuților, devenind astfel, fundamentul metafizic al eticii.

Al treilea capitol, numit "Încercare de interpretare a libertății la Plotin", este împărțit în patru părți. În prima parte, "Lămuriri terminologice", am prezentat termenii esențiali care alcătuiesc vocabularul temei libertății. Am trecut în revistă sensurile acestora înainte de Plotin. Apoi am precizat locul în care ei apar în *Enneade* și, pe scurt, diferitele sensuri ale fiecăruia. În cea de-a doua secțiune, "Libertatea sufletului", am realizat un demers de analiză a textelor în care termenii *to eph' hemin*, *to autexousion*, *to eleutheron* și *hekousios*, apar aplicați sufletului. În urma acestui demers am ajuns la următoarele concluzii. Termenul *eph' hemin* are două sensuri. Un sens generic, care presupune ca agentul să fie cauza propriei acțiuni. Și un sens restrictiv care presupune cunoașterea epistemică și virtutea contemplativă. *Voluntarul/hekousion* discriminează între cele două sensuri. Acest termen este diferit de *eph' hemin*. Dacă diferența dintre primul sens al lui *eph' hemin* și *hekousion* stă în faptul că cel dintâi nu presupune cunoașterea epistemică, presupusă de *hekousion*. Cea dintre *hekousion* și sensul restrictiv al lui *eph' hemin*, este mai greu de observat. Pentru a putea face această distincție am apelat la contextele în care termenii sunt folosiți. Astfel, am observat că voluntarul apare într-un context în care *eph' hemin* nu este folosit. Este vorba despre cel al coborârii sufletelor. Contextele în care apare acesta din urmă arată că termenul aparține eticii, spre deosebire de *hekousion*, care nu este un termen prin excelență etic, chiar dacă apare și în acest context. Am distins, de asemenea, între *hekousion* și *proairesis*. Chiar dacă ambii termeni apar în contextul coborârii sufletului, nu au același sens și nu sunt aplicați aceluiași lucru. Astfel, *hekousion* se afirmă despre coborârea propriu-zisă. În timp ce, *proairesis* se referă la alegerea de fond a sufletului, la dispoziția acestuia pentru un anumit tip de viață sau pentru un anumit corp. Această dispoziție există atât înaintea coborârii, cât și după coborâre.

Am distins, de asemenea, între *eph' hemin* și *autexousion*. Acesta din urmă presupune întotdeauna cunoașterea epistemică și virtutea contemplativă. Distincția dintre sensul generic al lui *eph' hemin* și *autexousion* stă în aceea că primul nu presupune cunoașterea și virtutea contemplativă. În I, 4, unde apar ambii termeni, oamenilor de rând le este aplicat doar *eph' hemin*, nu și *autexousion*, termen rezervat doar înțeleptului. Aceasta explică de ce *autexousion* este afirmat ca și condiție pentru sensul restrictiv al lui *eph' hemin* (în III, 2 și VI, 8). *Autexousion* desemnează o libertate superioară celei desemnate prin *eph' hemin*. Am văzut că *eph' hemin* aparține eticii. *Autexousion* însă, este folosit și într-un alt context. Despre sufletele care coboară se spune că se bucură de propria independență. Știm că acestea, înainte de coborâre, sunt în contemplație și dețin *theoria*. În acest fel, termenul *autexousion* presupune în primul rând gândirea pură și abia în al doilea rând, virtutea contemplativă. Aceasta arată că termenul nu este prin excelență unul etic, chiar dacă este folosit și în acest context.

Un alt termen pe care l-am distins de cei de mai sus, este *to eleutheron*. Despre acest tip de libertate Plotin spune că ține de ceea ce este imaterial și de virtutea contemplativă. De aceea, această libertate se afirmă și ca libertate față de pasiunile corpului și față de necesitatea fizică. Aceasta nu înseamnă însă, că sensul ei este exclusiv cel al libertății față de corp. Eliberarea de corp coincide cu dobândirea libertății, care este un atribut al sufletului virtuos. Termenul presupune cuplul opozitiv stăpân-sclav. Lipsa supunerii și a sclaviei, presupune aspectul pozitiv al stăpânirii de sine, al faptului de a-și fi propriul stăpân. Dacă *eph' hemin* și *autexousion* sunt aplicați acțiunii, *eleutheria* nu se afirmă niciodată despre acestea. Acest lucru arată încă o dată diferența dintre aceștia.

În cea de-a treia secțiune, ”Libertatea Inteligenței”, am analizat textele în care *to ep' autô*, *to eleutheron* și *to autexousion* sunt aplicați Inteligenței. Concluziile la care am ajuns în urma acestei analize sunt următoarele. Ni s-a confirmat faptul că *eph' hemin* aparține prin excelență eticii, fiind asociat cu virtutea contemplativă. El se aplică în mod propriu sufletului, și nu Inteligenței. În măsura în care aceasta din urmă deține însă, modelul virtuții, va deține și faptul de a avea ceva în putere ca model. Aceasta explică de ce Plotin afirmă pe de o parte, că termenul se aplică prin excelență Inteligenței, iar pe de altă parte, rămâne îndoiala că termenul ar putea fi transferat acesteia. În ceea ce privește termenul *to autexousion*, Plotin asumă faptul că Inteligența are autodeterminarea fără să expliciteze acest lucru. Termenul desemnează o libertate superioară celei desemnate prin *eph' hemin*. Pentru că această libertate presupune în primul rând gândirea

pură și abia în al doilea rând virtutea contemplativă, Plotin nu are nicio îndoială că acest termen ar putea fi aplicat Inteligenței, cum observăm în cazul lui *eph' hemin*. Sensul libertății desemnate prin *to eleutheron* este cel observat și în cazul sufletului. Opoziția stăpân-sclav se regăsește și în cadrul aplicării termenului Inteligenței. Inteligența este liberă pentru că actul său este identic esenței sale, și în acest fel ea își este propriul stăpân. Pozitivitatea acestei libertăți este confirmată în cadrul aplicării termenului Inteligenței. Aceasta nu este liberă doar pentru că este în afara necesității fizice și a constrângerilor sau piedicilor corporale, ci pentru că deține esența al cărui act este. În acest fel, Inteligența va fi cea prin excelență liberă. Iar sufletul, în măsura în care este esență și este situat în inteligibilul pur, va deține și el această libertate. Pentru că virtutea contemplativă înseamnă a fi conform *nousului*, care se constituie ca act prim al esenței sufletului, este și ea liberă, dar într-o măsură mai mică. Aceasta pentru că virtutea contemplativă înseamnă ca facultatea discursivă a sufletului să fie conformă *nousului*. Ori, această facultate este actul secund al esenței, al *nousului*.

În cea de-a patra secțiune, "Libertatea Unului", am analizat textele în care *to ep' autô*, *to autexousion* și *to eleutheron* sunt aplicați primului principiu. Am observat că acești termeni sunt aplicați Unului în mod analogic. Analogia este construită în raport cu sensul pe care aceștia îl au când sunt aplicați sufletului și Inteligenței. Astfel, *to ep' autô* aplicat Unului se explicitează prin aceea că actul său vine din voința/dorința sa pentru adevăratul bine. Dacă voința Inteligenței era identică cu gândirea, voința Unului va fi identică cu activitatea suprainteligentă a acestuia, activitate asemănătoare unei stări de veghe. În acest fel, expresia *to ep' autô* aplicată Unului presupune în mod esențial această activitate suprainteligentă, pe care Plotin ezită să o numească percepție sau conștiință de sine, întucât acestea prespun dualitatea. Acest aspect al voinței sale garantează faptul că actul prin care acesta se instituie pe sine ca Bine suprem este în puterea sa, și nu la întâmplare sau supus necesității. Autodeterminarea/*to autexousion* Unului presupune, la rândul ei acest aspect. Unul se produce în întregime prin sine însuși. Dar pentru că el este această stare suprainteligentă, această producere de sine presupune la rândul ei, această stare. În ceea ce privește libertatea desemnată prin termenul *to eleutheron*, sensul acesteia este la rândul său, contruit în analogie cu cel aplicat Inteligenței. Despre actul Inteligenței s-a afirmat că este liber întrucât este identic esenței sale. Actul Unului, fiind cu totul simplu și dincolo de ființă și esență, va fi cu atât mai mult liber. Pentru că sufletul poate atinge Unul, acesta va fi la rândul său, în momentul uniunii, dincolo de libertate, în toate cele trei sensuri, chiar dacă pe de altă parte, se

poate spune că abia la acest nivel ajunge să fie cu adevărat liber. Va deține prin excelență și libertatea etică/*eph' hemin*, pentru că abia unit cu Unul, acesta atinge adevăratul său bine, având conștiința superioară a acestui lucru. Conștiința care va coincide cu acea stare de suprainteligență prin care Unul se vrea pe sine ca Bine suprem.

Termenii în opoziție cu care este de definită libertatea, în toate cele trei sensuri (*to eph' hemin/to ep' autô*, *to autexousion* și *to eleutheron*), sunt în mod esențial cei de supunere, constrângere, necesitate fizică, sau întâmplare. Toate aceste aspecte țin de contingență și devenire. Este vorba despre opoziția dintre inteligibil și sensibil, opoziție esențială în cadrul discursului plotinian. În încercarea de indicare a libertății Unului, prin intermediul discursului analogic, se observă aceeași opoziție. Libertatea acestuia presupune 'actul prim al unei conștiințe de sine' superioare inteligibilului și gândirii pure.

BIBLIOGRAFIE:

Ediții ale *Enneadelor*:

1. Plotin, *Enneade I- II*, Traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, introducere de Vasile Muscă, Iri, București, 2003.
2. Plotin, *Eneade III, V*, Traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, Elena Mihai, Iri, București, 2005.
3. Plotin, *Enneade VI*, Traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Cristina Andrieș, Gabriel Chindea, Alexander Baumgarten, Iri, București, 2007.
4. Plotin, *Opere I*, Traducere, lămuriri preliminare și note de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2002.
5. Plotino, *Enneadi*, Traduzione di Roberto Radice, Saggio introduttivo, prefazioni e note di commento di Giovanni Reale, Porfirio, "Vita di Plotino" a cura di Giuseppe Girgenti, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 2002.
6. Plotino, *La discesa dell'anima nei corpi. Enn. IV 8 (6). Plotiniana arabica (Pseudo-Teologia di Aristotele, capitoli I E 7, „Detii del sapiente greco”)*, a cura di Cristina D'Ancona, Il Poligrafo, Padova, 2003.
7. *La felicità e il Tempo. Plotino, Enneadi, I, 4 – I, 5*. Con testo greco. Introduzione, Traduzione e Commento di Alessandro Linguiti, LED Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, Milano, 2000.

Alte texte antice:

1. Aristotel, *Despre suflet*, Traducere din greacă și note de Alexander Baumgarten, Humanitas, București, 2005.
2. Aristotel, *Etica Nicomahică*, Traducere de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
3. Aristotel, *Metafizica*, Traducere Șt. Bezdechi, Note și indice alfabetic: Dan Bădărău, Editura Iri, București, 1999.

4. Aristotel, *Fizica*, Traducere și note de N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966.
5. Aristotel, *Politica*, Ediție bilingvă, Traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten, Studiu introductiv de Vasile Muscă, Editura Iri, București, 2001.
6. Aristotel, *Retorica*, Traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, Iri, București, 2004.
7. Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Traducere de C. I. Balmuș, Studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, Polirom, Iași, 2007.
8. Epictetus, *The Discourses as reported by Arrian, The Manual, and Fragments*, vol. I, Translation by W. A. Oldfather, Harvard University Press, London, 1956.
9. Epictetus, *The Discourses as reported by Arrian, The Manual, and Fragments*, vol. II, Translation by W. A. Oldfather, Harvard University Press, London, 1959.
10. Platon, *Phaidon, Phaidros*, Traducere, Petru Creția și Gabriel Liiceanu, în *Opere IV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
11. Platon, *Banchetul, Fedon, Gorgias, Menon*, în *Dialoguri*, Traducere de Cezar Papacostea, Editura Iri, București, 1996.
12. Platon, *Republica*, Traducere Andrei Cornea, în *Opere V*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
13. Platon, *Timaios*, Traducere Cătălin Partenie, în *Opere VII*, Editura Științifică, București, 1993.
14. Platon, *Legi*, Traducere de E. Bezdechi, Editura Iri, București, 1995.
15. Platon, *Cratylos*, Traducere de Simina Noica, în *Opere III*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
16. Platon, *Theaitetos*, Traducere Marius Ciucă, în *Opere VI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
17. Platon, *Protagoras*, Traducere Șerban Mironescu, în *Opere I*, Humanitas, București, 2001.

Instrumente – enciclopedii, dicționare, indexuri:

1. *Le Grand Bailly. Dictionnaire Grec Français*, Hachette, Paris, 2000.

2. Gobry Ivan, *Le vocabulaire grec de la philosophie*, Ellipses Édition Marketing S. A., Paris, 2000.
3. Reale Giovanni, *Storia della filosofia greca e romana. Vol. 9. Assi portati del pensiero antico e lessico*, Tascabili Bompiani, Milano, 2004.
4. J. H. Sleeman & Gilbert Pollet, *Lexicon Plotinianum*, E. J. Brill, Leiden. Leuven, University Press, 1980.
5. *Enciclopedia filosofica*, Vol. Settimo, Bompiani, Milano, 2006.
6. *Index de concepte plotiniene, Index de metafore plotiniene*, în Plotin, *Enneade VI*, Traducere și comentarii de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Cristina Andrieș, Gabriel Chindea, Alexander Baumgarten, Indici de A. Cîmpean, Editura Iri, București, 2007.

Lucrări de exegeză :

1. Andolfo Matteo, *L'ipostasi della "Psyche" in Plotino. Struttura e fondamenti*, Introduzione Giovanni Reale, Vita e Pensiero, Milano, 1996.
2. Armstrong A. H., *Arhitectura universului inteligibil în filosofia lui Plotin*, Traducere de Alex Moldovan, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2004.
3. Arnou René, "La séparation par simple altérité dans la 'Trinité' plotinienne", în *Gregorianum*, 11 (1930), pp. 181-193.
4. Arnou René, *Le désir de Dieu dans la philosophie de Plotin*, Deuxième édition revue et corrigée, Presses de L'Université Grégorienne, Rome, 1967.
5. Arnou René, *Praxis et theoria. Etude de detail sur le vocabulaire et la pensee des Enneades de Plotin*, Nouvelle Edition, Roma, 1972.
6. Bădiliță Cristian, *Simplitatea privirii sau Despre dimensiunea mistică a filozofiei*, în *Platonopolis sau împăcarea cu filozofia*, Polirom, Iași, 1999.
7. Barnes Hazel E., "Katharsis in the *Enneades* of Plotinus", în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 73. (1942), pp. 358-382.

8. Baumgarten Alexander, *Școala răgazului. Studii de filosofie antică și medievală*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2006.
9. Beierwaltes Werner, *Un camino di liberazione verso l'interiorità, lo Spirito e l'Uno*, Introduzione di Giovanni Reale, Vita e Pensiero, Milano, 1993.
10. Blumenthal H. J., *Nous and soul in Plotinus: some problems of demarcations*, în *Atti del Convegno internazionale sul tema: Plotino e il Neoplatonismo in Oriente e in Occidente* Roma, 5-9 ottobre 1970; Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1974.
11. Blumenthal H. J., *Plotinus psychology: his doctrines of the embodied soul*, The Hague: M. Nijhoff, 1971.
12. Bobzien Susanne, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1998.
13. Brehier Émile, *Filosofia lui Plotin*, Traducere de Dan Ungureanu, Editura Amarcord, Timișoara, 2000.
14. Bruni Gerardo, "Introduzione alla dottrina plotiniana della materia", *Giornale critico della filosofia italiana*, Vol. XVII, Anno XLII, G. C. Sansoni Editore, Firenze, 1963.
15. Bruno Salmona, *La libertà in Plotino*, Marzorati Editore Milano, 1967.
16. Bugai D. V., *Plotinus's Treatise 'On the Virtues' (I. 2) and Its Interpretation by Porphyry and Marinus*, în *Russian Studies in Philosophy*, vol. 42, no. 1 (Summer 2003), 2003, pp. 84-95.
17. Charrue Jean-Michel, *Plotin lecteur de Platon*, Société D'Édition "Les Belles Lettres", Paris, 1978.
18. Chindea Gabriel, *Paradoxul transcendenței la Aristotel și Plotin*, Humanitas, București, 2008.
19. Christoph Horn, *The Concept of Will in Plotinus*, în *Reading Ancient Texts*, Vol. II: *Aristotle and Neoplatonism. Essays in Honour of Denis O'Brien*. Edited by Suzanne Stern -Gillet & Kevin Corrigan, Brill. Leiden-Boston, 2007.
20. Crystal Ian, "Plotinus on the structure of self-intellection", *Phronesis*, 43(3):133-175, 1998b.
21. De Macedo Francisco, *La via della perfezione secondo Platone e Plotino*, Edizioni Pro Sanctitate, Roma, 2004.

22. De Vogel C. J., *Greek philosophy. A collection of texts with notes and explanations*, Vol. III. *The Hellenistic-Roman Period*, Leiden, E. J. Brill, 1964.
23. Eliasson Erik, *The Notion of 'That Which Depends On Us' in Plotinus and Its Background*, Brill, Leiden. Boston, 2008.
24. Faggin Giuseppe, *Plotino*, Tipografia Albedo, Roma, 1988 (seconda edizione).
25. Florian Mircea, *Îndrumare în filosofie*, Editura Socec, București, 1922.
26. Florian Mircea, *Misticism și credință*, Minerva, București, 1993.
27. Florian Mircea, *Recesivitatea*, vol. I, Ed. îngrijită, postfață și note de Nicolae Gogoneață, cuvânt preliminar de Anca Florian Neagu, Editura Fundației Pro, București, 2003.
28. Frenkian Aram M., *Plotin și Orientul*, în *Scrieri filosofice*, vol I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
29. Fuller B. A. G., *The Problem of Evil in Plotinus*, Cambridge at the Univerity Press, 1912.
30. Gatti Maria Luisa, *Plotino e la metafisica della contemplazione*, Seconda edizione completamente rifatta, Introduzione di Giovanni Reale, Vita e Pensiero, Milano, 1996.
31. Guthrie K. S., *The philosophy of Plotinos. His life, times, and philosophy*, Luzac and Company, London, 1910.
32. Hadot Pierre, *Plotin ou la simplicité du regard*, Deuxième édition, Études Augustiniennes, Paris, 1973.
33. Hansen Mogens Herman, *Democratic Freedom and the Concept of Freedom in Plato and Aristotle*, în *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 50 (2010) 1–27.
34. Henry Paul, „La liberté chez Plotin”, în *Revue NeoScholastique de Philosophie*, Vol. 33, 1931, pp. 50-79; 180-215; 318-339.
35. Inge Ralph, *Christian Mysticism*, New York, 1899.
36. Kahn Charles H., *Discovering will: From Aristotle to Augustine*, în Dillon, J. M. & Long A. A. (eds.), *The question of "Eclecticism". Studies in Later Greek Philosophy*, University of California Press, Berkeley, 1988, pp. 234-259.
37. Katz Joseph, *Plotinus' search for the good*, N. York: King's Crown Press Columbia Univ., 1950.
38. Langerbeck H., „The Philosophy of Ammonius Saccas”, în *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 77, Part 1. (1957), pp. 67-74.

39. Leroux Georges, *Plotin. Traité sur la liberté et la volonté de l'Un [Enneade VI, 8 (39)]*, introducere, text grec, traducere și comentariu de Georges Leroux, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1990.
40. Leroux George, *Human freedom in the thought of Plotinus*, în Gerson, L. P., *The Cambridge Companion to Plotinus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
41. Linguitti Alessandro, *La felicità e il Tempo, Plotino, Enneadi, I, 4 – I, 5*. Con testo greco. Introduzione, Traduzione e Commento di Alessandro Linguitti, LED Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto, Milano, 2000.
42. Magris Aldo, *Destino, provvidenza, predestinazione. Dal mondo antico al cristianesimo*, Editrice Morcelliana, Brescia, 2008.
43. Magris Aldo, *Invito al pensiero di Plotino*, Mursia Editore, Milano, 1986.
44. Magris Aldo, *Invito al pensiero di Plotino*, Mursia Editore, Milano, 1986.
45. Manzin Maurizio, *Alle origini del pensiero sistematico. Identità e differenza nella concezione neoplatonica dell'ordine (Da Plotino a Dionigi Areopagita)*, Editrice UNI Service, Trento, 2003.
46. Marin Maurizio, *L'estasi di Plotino. La filosofia dell'Indicibile eppure Esprimibile*, Libreria Ateneo Salesiano (LAS), Roma, 2007.
47. Merlan Philip, *Dal platonismo al neoplatonismo*, Traduzione di Enrico Peroli. Introduzione di Giovanni Reale, Vita e Pensiero, Milano, 1990.
48. Muller Robert, *La doctrine platonicienne de la liberté*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1997.
49. Muscă Vasile, *Discurs despre filosofie*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2005.
50. Muscă Vasile, *Introducere în filosofia lui Platon*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Polirom, 2002.
51. O'Brien Denis, 1977. "Le volontaire et la nécessité: réflexions sur la descente de l'ame dans la philosophie de Plotin". *Revue Philosophique de la France et de L'Etranger* 4, 1977:14-22.
52. O'Daly Gerard J. P., "The presence of the One in Plotinus", în *Atti del Convegno internazionale sul tema: Plotino e il Neoplatonismo in Oriente e in Occidente* Roma, 5-9 ottobre 1970; Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1974.

53. O'Meara D. J., 1992. "Critical notice: The freedom of the One". *Phronesis* Vol. XXXVII.3 1992: 343-349.
54. O'Meara Dominic, *Plotin. Une introduction aux Enneades*, (2 ed), Academic Press Fribourg, Éditions du Cerf Paris, 2004.
55. Ousager Asger, *Plotinus On Selfhood, Freedom and Politics*, Aarhus University Press, Aarhus, 2005.
56. Parente Isnardi M., *Introduzione in Plotino*, Laterza, Roma-Bari, 1989.
57. Pelloux Luigi, *L'assoluto nella dottrina di Plotino*, Prefazione di Adriano Bausola, Vita e Pensiero, Milano, 1994.
58. Pohlenz Max, *La libertà greca*, Traduzione italiana di Maria Bellincioni, Premessa di Italo Lana, Paideia, Brescia, 1963.
59. Pohlenz Max, *L'Uomo Greco*, Traduzione di Beniamino Proto, La Nuova Italia Editrice, Firenze, 1989.
60. Pradeau Jean François, *L'imitation du principe. Plotin et la participation*, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 2003.
61. Prini Pietro, *Plotino e la genesi dell'umanesimo interiore*, în *Atti del Convegno Internazionale sul tema: Plotino e il Neoplatonismo in Oriente e in Occidente* (Roma, 5-9 ottobre 1970), Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 1974.
62. Raaflaub Kurt, *The discovery of freedom in Ancient Greece*, The University of Chicago Press, 2004.
63. Remes Pauliina, *Plotinus on Self. The Philosophy of the 'We'*, Cambridge University Press, New York, 2007.
64. Remes Pauliina, *Plotinus's Ethics of Disinterested Interest*, în *Journal of the History of Philosophy*; Jan 2006; vol. 44, no. 1, pp. 1-23.
65. Rist J. M., *Eros and Psyche. Studies in Plato, Plotinus, and Origen*, University of Toronto Press, 1964.
66. Rist J. M., *Integration and the undescended soul in Plotinus*, în *The American Journal of Philology*, Vol. 88, No. 4 (Oct., 1967), pp. 410-422.
67. Rist J. M., *Man, Soul and Body. Essays in Ancient Thought from Plato to Dionysius*, Variorum, 1996.

68. Rist J. M., *Plotino, La via verso la realtà*, Traduzione di Paola Graffigna, Il Melangolo, Genova, 1995.
69. Rist J. M., *Prohairesis: Proclus, Plotinus et Alii*, în AA. VV., *De Jamblique à Proclus*, Entretiens préparés et présidés par Heinrich Dörrie, Fondation Hardt, Genève, 1975, pp. 103-123.
70. Russi Chiara, *Provvidenza, Logos connettivo e logos produttivo. Le tre funzioni dell'anima in Enn. III 3 (48), 4.6-13*, în *Studi sull anima in Plotino*, A cura di Riccardo Chiaradonna, Bibliopolis, 2005, pp. 59-78.
71. Saget–Charles Annick, *L'Architecture du Divin. Mathématique et Philosophie Chez Plotin et Proclus*, Société D'Édition Les Belles Lettres, Paris, 1982.
72. Schniewind Alexandrine, *L'ethique du sage chez Plotin, - le paradigme du spoudaios*, Librairie Philosophique J.Vrin, Paris, 2003.
73. Schniewind Alexandrine, *Les ames amphibies et les causes de leur difference. A propos de Plotin, Enn. IV 8 (6), 4.31-5*, în *Studi sull anima in Plotino*, A cura di Riccardo Chiaradonna, Bibliopolis, 2005, pp. 179-200.
74. Szlezak Thomas Alexander, *Platone e Aristotele nella dottrina del Nous di Plotino*, Traduzione di Alessandro Trotta, Vita e Pensiero, Milano, 1997.
75. Tăușan Grigore, *Filosofia lui Plotin*, Editura „Agora”, Iași, 1993 (reproducere a textului apărut în anul 1923, ediția a III-a).
76. Trouillard Jean, *La procession plotinienne*, Presses Universitaires de France, 1955, Paris.
77. Vacherot Étienne, *Histoire critique de l'école d'Alexandrie*, Ladrance, Paris, 1846.
78. Verra Valerio, *Dialettica e filosofia in Plotino*, Vita e Pensiero, Milano, 1992.
79. Whitby Charles J., *The Wisdom of Plotinus. A Metaphysical Study*, William Rider & Son Ltd., London, 1919.
80. White Nicholas, *Individual and Conflict in Greek Ethics*, Clarendon Press, Oxford, 2002.
81. Whittaker Thomas, *Neoplatonismul: un studiu asupra istoriei elenismului*, Traducere și îngrijire ediție Alexandru Anghel, Ed. Herald, București, 2007.

CUPRINS

Introducere.....	1
Cap. I. Scurtă prezentare a metafizicii plotiniene.....	7
1. Ierarhia și procesia.....	9
2. Transcendența și inefabilitatea primului principiu.....	13
3. Ipostaza Inteligenței.....	16
4. Ipostaza sufletului și ierarhia sufletelor.....	22
5. Universul sensibil – imagine a universului inteligibil.....	28
5. 1. Providența, logosul universal și unitatea universului sensibil.....	30
5. 2. Aspecte inferioare ale universului sensibil: materia, răul și devenirea.....	37
Cap. II. Elemente ale concepției lui Plotin despre suflet.....	47
1. Diferitele părți și facultăți ale sufletului individual uman.....	47
2. Coborârea și ascensiunea sufletului.....	56
2. 1. Dubla conotare a coborârii sufletelor.....	57
2. 2. Ascensiunea și uniunea sufletului cu Unul.....	61
3. Clasificarea virtuților.....	73
Cap. III. Încercare de interpretare a libertății la Plotin.....	80
1. Precizări terminologice.....	80
1. 1. <i>To eleutheron/ Eleutheros</i>	80
1. 2. <i>To autexousion</i>	86
1. 3. <i>To eph' hêmin</i>	88
1. 4. <i>Hê proairesis</i>	92
1. 5. <i>Hê boulêsis/Hê thelêsis</i>	94
1. 6. <i>Hekousios</i>	96
1. 7. <i>Heimarmenê</i>	96
1. 8. <i>Pronoia</i>	97
1. 9. <i>Hê anankê</i>	98
1. 10. <i>Hê tuchê</i>	100
2. Libertatea sufletului.....	101

2. 1. <i>To eph' hemin</i> aplicat sufletului.....	101
2. 2. <i>To autexousion</i> aplicat sufletului.....	113
2. 3. <i>To eleutheron</i> aplicat sufletului.....	115
2. 4. <i>Hekousios</i> aplicat sufletului.....	118
Concluzii.....	123
3. Libertatea Inteligenței.....	125
3. 1. <i>To ep' autô</i> aplicat Inteligenței.....	125
3. 2. <i>To eleutheron</i> aplicat Inteligenței.....	128
3. 3. <i>To autexousion</i> aplicat Inteligenței.....	129
Concluzii.....	129
4. Libertatea analogică a Unului.....	130
4. 1. <i>To ep' autô</i> aplicat Unului.....	131
4. 2. <i>To autexousion</i> aplicat Unului.....	137
4. 3. <i>To eleutheron</i> aplicat Unului.....	138
Concluzii.....	140
Concluzii și încheiere.....	141
Bibliografie.....	145
Cuprins.....	154